जायतुस्वारपञ्चमौ भिन्निधाग्रहु" कामधेनौ भवन्त सर्वधाग्रहु वर्गपञ्चमवर्णस्य नकारजत्वोक्तेः ङकारस्य तत्र नकारजत्वम् तेन अङ्क-क्विपि अन् इत्यादि-रूपम् । तस्य काव्यादौ प्रथमनिर्देशफलं यथा "कः खः गोवस्य लक्ष्मीं वितरति वियतो ङस्तथा चः सुखं कः" इ०र० टी० इत्युक्तेरवयवः । [एकाक्षरकोषः ।

ङु पु० ङु-बा० ड । १विषये २विषयसङ्ग्रहायां मेदि० ३भैरवे

ङु ध्वनौ भा० आत्म० अक० अनिट् । ङ्वते अङ्ङ्विष्ट । अङ्ङ्वे । सनि अङ्ङ्वते ।

इति वाचस्पत्ये ङकारादिशब्दार्थनिरूपणम् ।

च

चकारः व्यञ्जनवर्णभेदः चवर्गस्याद्यः अस्योच्चारणस्थानं तालु "इचुयशानां तालु" सि०कौ० उक्तेः तस्योच्चारणे-आभ्यन्तरप्रयत्नः तालुनि जिह्वामध्यस्पर्शः श्वासविवारा-घोषाल्पप्राणा बाह्यप्रयत्नाः । मातृकान्यासे वामबाहुमूल-ऽस्य न्यसता । अस्य वाचकशब्दाः वर्णोद्धारतन्त्रे उक्ता यथा ।"चः पुष्कलो हली वाणी चाक्रभृत्तिः सुदर्शनः । चर्मसुखधरो भौमी महिषाचारलक्षणः । एकरूपो रुचिः कूर्मश्चाखण्डो दीर्घबाहुकः । वामबाहुमूलं भाया चतुर्मूर्तिस्वरूपिणी । दयितश्च त्रिनेत्रश्च लक्ष्मीः स्त्रीवलोचनः । चन्दनं चन्द्रमा देवश्चेतनो दक्षिको बुधः । देवी कोटसुखस्वाला कुमारी पर्वकालगुणी । अनङ्गमेखला वायुर्भोदिनी च सुलावणी" । तस्य ध्येयरूपं यथा "चवर्णं शृणु सुश्रोणि ! चतुर्वर्गप्रदायकम् । कुण्डलीसहितं देवि ! स्वयं परमकुण्डलीम् । सततं कुण्डलीयुक्तं पञ्चप्राणमयं सदा । पञ्चप्राणमयं वर्णं पञ्चप्राणात्मकं सदा । त्रिशक्तिसहितं वर्णं त्रिबिन्दुसहितं प्रिये !" कामधेनुतन्त्रम् काव्यबन्धादौ प्रयोगे सुखदायकता ङ्गमदे तन्मूलसूक्तम् ।

च अव्य०चि-चण-या भा०ड । १पादपूरणे २पक्षान्तरद्योतने ३अवधारणे मेदि० ४हेतौ त्रिका० । पादपूरणार्थस्य निरर्थकतैव । "निरर्थकं चादि पादपूरणैकप्रयोजनम्" चन्द्रालोकः ५समुच्चये ६अन्वाचये ७इतरेतरयोगे ८समाहारे च" अमरः । "चार्थे द्वन्द्वः" पा० सि०कौ० व्याख्यातं यथा

"समुच्चयान्वाचयेतरेतरयोगसमाहाराश्चार्थाः । परस्पर (१) निरपेक्षाऽनेकस्य (२) एकस्मिन् (३) अन्वयः समुच्चयः । [illegible] (४) त्वेऽन्वाचयः । मिलितानां (५) मन्वय इतरेतरयोगः । समूहः (६) समाहारः । तत्रेश्वरं गुरुञ्च भजस्वेति समुच्चये भिक्षामट गाञ्चानयेत्यन्वाचये च न समासोऽसामर्थ्यात् (७) । धवखदिरौ । संज्ञापरिभाषम्" ।

व्याख्यातं चैतदस्माभिः सरलायाम् ।

(१) "परस्परनिरपेक्षस्येति एकस्य क्रियान्वयोत्तरमपरस्याद्यत्रा तदन्वय इति न तयोः परस्पराकाङ्क्षा । (२) अनेकस्येति तेनैकस्य सापेक्षत्वेऽपि न दोष उभयोस्तथात्वाभावात् । समुच्चये चशब्देन स्वसमभिव्याहृतपदार्थोत्तरसापेक्षत्वं बोध्यते तदसमभिव्याहारे तु न । अतएवात्रैक एव चशब्दः प्रयुज्यते तेन यच्छब्दोत्तरं चशब्दस्तस्यैव समभिव्याहृतक्रियादावन्वये इतरसापेक्षत्वं नत्वन्यस्येति बोध्यम् । (३)एकस्मिन् एकधर्मावच्छिन्ने इत्यर्थः अन्वय इत्येतस्य यत्रेत्यादिस्तथाच यत्रैवमन्वयस्तत्र समुच्चयश्चशब्दार्थइति भावः । न त्वन्वयएव समुच्चय इति व्यभिचारः । अन्वयश्च विशेष्यतया विशेषणतया वा तत्राद्यं चैत्रो गच्छति पचति चेत्यादौ क्रियासमुच्चये, अन्त्यम् ईश्वरं गुरुञ्च भजस्वेत्यादौ द्रव्यसमुच्चये । (४) आनुषङ्गिकत्वमनुद्देश्यत्वमन्यतरस्य प्राधान्यञ्च तत्सम्बन्धिक्रियाया अवश्यकर्तव्यत्वरूपं तथाच समभिव्याहृतक्रियादिगतमानुषङ्गिकत्वस्याप्यत्रान्वाचयचकारार्थः। (५) मिलितानामिति परस्परापेक्षाणामसङ्घातावयवभेदकसमूहरूपाणामित्यर्थः । अन्वय इत्येकधर्मावच्छिन्नेनान्वयइत्यर्थः । तेन नीयातोः संयोगजनकव्यापारजनकव्यापारबोधकतया द्विकर्मकत्वेन अजां ग्रामं नयतीत्यादौ अजाग्रामयोरुभयोरपि धात्वर्थक्रियायाकर्मत्वेन तत्र न चकारयोगो नापि समासः तयोरेकस्य संयोगेऽपरस्य संयोगाहेतुव्यापारेऽन्वयादेकत्वान्वयाभावात् । अतएव यत्रानेनचकारप्रयोगः, यत्रैवमन्वयस्य तत्रेतरेतरयोगस्तादृशसमूहस्य चार्थ इत्यर्थः । (६) अवयवभूतावयवभेदसमूहस्य प्रसीत्या प्रत्येकावयवप्रवृत्तिधर्म एव प्रह-